

Eşref Altaş, **Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sînâ Yorumu ve Eleştirisi**,
(İz: İstanbul, 2009), 527 s.

Fahreddin Râzî'nin İbn Sînâ ile olan ilişkisini ve ona yönelttiği eleştirileri konu edinen bu eser giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Eserin giriş bölümünde çalışmanın konusu, sınırları ve kaynakları belirtilmiş ve Fahreddin Râzî'nin eserlerinin genel karakteri hakkında bilgiler verilerek bir takım uyarılarda bulunulmuştur. Buna göre eserin konusunun mantık, fizik ve metafizik alanlarıyla sınırlı olduğu belirtilmiştir. Bu çerçeveye uygun olarak ana bölümlerin belirlendiği bu eserde nefis ve ahlak alanı ele alınmamıştır. İbn Sînâ ve Fahreddin Râzî'nin İslam düşündeki yerlerinin somut verilerle ortaya konulduğu giriş kısmında, sonraki kelâma İbn Sînâ'nın yaptığı katkının konunun içeriğine dâhil olduğu belirtilmiştir. Farklı eserlerde farklı düşünceye sahip olmasından bahisle Fahreddin Râzî hakkında yapılacak çalışmanın zorluklarına dikkat çekilmiş, bu zorluğu aşmak için eserlerini kelâmî ve felsefî olarak ayırmanın Râzî'nin görüşlerini netleştirmek için yeterli olmadığı sonucuna varılmıştır. Eserleri kronolojik olarak ele almanın ve buna göre Fahreddin Râzî'nin düşüncelerini saptamanın uygun olacağı savunulmuştur. Bir konuyu işlerken Fahreddin Râzî'nin bütün tarafların görüşlerine ve bu görüşlere verilen cevaplara yer vermiş olması ve kendi değerlendirmesinin zaman zaman bazı karışıklıklara yol açtığına dikkat çekilmiş ve bu konuda dikkatli olunması gerektiği belirtilmiştir.

Birinci bölümde, İbn Sina'nın ilimler tasnifi verildikten sonra Fahreddin Râzî'ye kadar devam eden süreçte kelâmî sistemin gelişmesi; işlenen konular, takip edilen yöntem, kullanılan kavramlar ve düşünsel tavır açısından ele alınmış, böylece Râzî'nin bu sisteme katkısı ve sonraki döneme etkisi saptanmaya çalışılmıştır.

Yazara göre, her ne kadar Gazâlî, mantığı esas alınması gereken bir ilim olarak vurguladıysa da, eserlerine örneğin *el-İktisâd'* a, bakıldığında bu yeni yöntemi çok da izlemediği görülmektedir. Yazar, felsefe meselelerinin kelimâ içine dâhil edilmesi sürecinin ve mantığın bir yöntem olarak fiilî olarak kelâm meselelerine uygulanmasının Râzî ile başladığı düşüncesindedir. Yazara göre, aslında Râzî'de bile felsefî anlamda mantığın/burhanın tümüyle esas kılındığını söylemek zordur. Gazâlî sonrası İbn Sînâ'ya yapılan eleştiriler göz önüne alındığında yazar, Râzî'nin cedelci, reddiyeci bir tavra sahip

olmadığını, bunun yerine kelimeler ve felsefe arasında orta yolu temsil ettiği düşüncesindedir.

Râzî öncesi kelâm sürecinin ele alındığı bu bölümde Mu'tezile kelâmına ve bu ekol içerisinde yapılan felsefe, daha özelde İbn Sîna eleştirilerine yer verilmemiş olması bir eksiklik olarak görülebilir. Râzî'nin, Eş'ârî ekolü temsil eden bir düşünür olması hasebiyle bu eksiklik bir miktar mazur görülse de, bu bölümde mütekaddimûn kelâmına ilişkin genel değerlendirmelere sıklıkla yer verilmiş olması Mu'tezile kelâmının farklı olup olmadığını akla getirmektedir. Yazara göre, mütekaddimûn kelâmının temel konuları, nazar bahisleri, teolojik meselelerinin ele alındığı ilahiyât bölümleri, peygamberlik konularının işlendiği nübüvvet bölümleri, ahiret ile ilgili konularla siyasi meselelerin ele alındığı imamet bölümlerinden müteşekkildir (s. 40, 74). Câhiz'in risalelerini ve *Kitabu'l-Heyâvân*'nı, Kadi Abdulcabbar'ın *el-Muğnî*'sini, İbn Matteveyh'in bütünüyle cevher ve araz ile insanın niteliklerine ayırdığı *el-Cevher ve'l-Ârâd* isimli eserini, Nişabûrî'nin *el-Mesâil* eserini düşündüğümüzde klasik kelâmın bir takım nazar bahislerinden ve teolojik konuları aşan bir karakterde olduğu anlaşılacaktır. Dolayısıyla ilk dönem kelâmı hakkında genelleme ifadeler kullanan yazarın, Bakillânî, Cüveynî, Gazâlî ve Şehristânî'nin eserleri hakkında yaptığı oldukça başarılı değerlendirmeler gibi, Mu'tezile düşüncesinin önde gelen ve Râzî'nin atıfta bulunduğu kişilerin eserlerini de ele almış olması gerekirdi. Tüm akımların eserlerini ele almanın zor olduğu düşünüldüğünde ise klasik kelimeler ile ilgili yapılan değerlendirmelerin Eş'ârî kelâmıyla sınırlı tutulması gerekirdi.

İkinci bölümde, mantık ilmi ve temel konularından tasavvur ve tasdik, beş tümel, tanım, kategoriler, burhan ve kıyasın maddeleri ele alınmıştır. Buna göre, mantığın sistematikliğinde Râzî'nin yaptığı değişiklikler tablo ile verilmiş, İbn Sinâ'nın mantık sistematikliği ile karşılaştırılmış ve başarılı bir şekilde aradaki fark ortaya konmuştur. Tasavvur ve tasdik ile ilgili Râzî'nin epistemolojik tavrı oldukça ayrıntılı olarak ele alınmış ve Râzî'nin tasavvur ve tasdiklerin tamamını bedihî olarak kabul ettiği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda tanım eleştirisi açıklanmış, konu Eflatun, Arsito, İbn Sîna ve Bağdâdî'nin konu hakkında görüşleriyle birlikte ele alınmıştır. Tümeller konusu işlenirken Râzî'nin iki tür anlayışa sahip olduğu belirtilmiş, birinde Râzî'nin Eflatuncu karakterde bir düşüncede olduğu

ifade edilirken, diğesinde ise Eflatuncu tümeller düşüncesini reddeden bir düşünceyi sahip olduğu vurgulanmıştır.

Eserde tasavvur ve tasdiklerle ilgili bir karışıklığın söz konusu olduğunu bir okuyucu olarak söylemek mümkündür. Çünkü hem bölüm içinde (s. 121, 125) hem de eserin sonuç kısmında, genel bir ifadeyle Râzî'nin tasdikleri bedîhî olarak kabul ettiği belirtiliyorken, bu bölümün bazı yerlerinde tasavvur ve tasdiklerin bir kısmının bedîhî bir kısmının kesbî olarak Râzî tarafından kabul edildiği belirtilmiştir (s. 129). Bu karışıklığın Râzî'nin farklı eserlerde farklı düşünceyi savunmuş olmasından ileri geldiğini tahmin etmek zor değildir. Zaten eserde verilen dipnotlardan da bunu anlamak mümkündür. Bu durumda, yazar iki farklı tavrı, diğere meseleleri işlerken yaptığı gibi, burada da Râzî'nin eserlerine dikkat çekmek suretiyle belirtseydi, okuyucu açısından mesele daha sarıh bir hale gelirdi.

Üçüncü bölümde, fizik alanının konuları olan cevher ve araz, cisim, nedensellik, hareket, mekân ve zaman konusu ele alınmıştır. Buna göre, İbn Sînâ'nın doğayı hareketin ve sükûnun bir ilkesi olarak kabul etmesine karşılık Râzî'nin bu düşüncede olmadığı belirtilmiş ve onun nedensellik eleştirisine yer verilmiştir. Filozofların cismi heyûlâ ve suretten oluşan varlık olarak görmelerine karşılık, kelimcilerin cismi cevher ve arazdan müteşekkil olarak düşündükleri belirtilmiş ve cevherleri birbirlerine denk olarak kabul ettikleri ifade edilerek Râzî'nin İbn Sînâ'ya dönük eleştirileri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Böylece Râzî'nin madde-sûret düşüncesi hakkındaki reddiyesi ele alınmıştır. Atomculuk karşısında Râzî'nin farklı eserlerde öne sürdüğü deliller bağlamında farklı bir tavra sahip olduğu ve atomculuğu reddeden, kabul eden ve atomculuğa agnostik bakış olmak üzere üç farklı yaklaşımı benimsediği ifade edilmiştir. Nedensellik düşüncesiyle ilgili olarak, felsefecilerin âlemin yaratılışını açıklamak adına savundukları dört nedenin Râzî tarafından hiç bir anlamının olmadığı dile getirilerek, buna dair getirdiği kanıtlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Gazâlî gibi Râzî'nin de nedensellik düşüncesinin kaynağı olarak gözlemi, yani iki olayın peş peşe gerçekleşmesinin gözlemlenmesi sonucu aralarında nedensellik ilişkisinin kurulduğu düşüncesine sahip olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla Râzî'ye göre, cisimlerin hareketi ne doğaları gereği ne de Allah tarafından yaratılan bir doğayla meydana gelir. Yazar bu bahsin sonlarına doğru, Râzî'nin cisimlerde bir takım güçlerin bulunduğunu

kabul ettiğini ileri sürmüştür. Hareketle ilgili olarak İbn Sînâ'yı takip eden Râzî'nin cevher, görelilik, zaman, etkinlik ve edilgenlik kategorilerinde hareketin olmadığı düşüncesinde olduğuna yer verilmiş ve İbn Sînâ'nın düşüncesinde yer alan tabî, kasrî ve irâdî hareket çeşitleri karşısında Râzî'nin düşüncesi ele alınmıştır. Mekânla ilgili olarak, farklı görüşlerin ele alındığı bu bölümde, mekânın mahiyeti hakkındaki Râzî'nin düşüncesi ele alınmış ve boşlukla ilgili Râzî'nin farklı eserlerde farklı bir tutuma sahip olduğuna dikkat çekilmiş, ayrıca boşluğu kabul eden ve reddedenlerin delillerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Müellife göre Râzî ilk eserlerinde zamanın bağımsız bir varlığının olup olmaması konusunda her hangi bir görüşü savunmaktan kaçınmışken, *el-Mulahhas*'ta zamanı itibarî bir durum olarak almış son dönem eserlerinde ise Eflatuncu zaman anlayışının gerçeğe daha yakın olduğunu savunarak zamanın kendinde bağımsız bir varlık olduğu sonucuna varmıştır.

Birinci bölümde görüldüğü gibi bu bölümde de oldukça genel ifadelerin yazar tarafından kullanıldığı görülmüştür. Örneğin, "Kelâmcıların tabiatı inkâr anlayışlarının temelinde adet-i ilâhiyye anlayışıyla birlikte nedenselliğin inkârı bulunmaktadır. (s. 199)" denilerek, kelâm içerisindeki tabiatçı kelâmcılar, Kadı Abdülcebbar'ın ifadesiyle el-kâilu bi'tab' (tabiatı kabul edenler) göz ardı edilmiştir. Nesnelere hareket etmesinde doğayı bir ilke olarak kabul eden birçok kelâmcı vardır. Nazzâm, Câhiz, Mua'mmer b. Abbâd, Sümâme ve Bişr b. Mu'temir bunlardan bazılarıdır. Benzer bir biçimde, "Kelâmcılara göre cisim, kendileri asla bölünme kabul etmeyen sonlu sayıda atomlardan mürekkeptir (s. 211)" demek suretiyle kelâm içerisinde yer alan ve atomculuğu reddeden düşünürlerin görüşleri de göz ardı edilmiştir. Oysaki ilk dönemin kelâmı düşünüldüğünde atomculuğun reddi veya kabulü kelâmî tavrın en belirleyici etkeni olmuştur.

Dördüncü bölümde, metafizik, ontoloji ve teoloji meseleleri ele alınmıştır. Bu bölümün girişinde, *el-Matalibul-'Aliye* ve *Mebâhis'u'l-Meşirkiyye*'de işlenen konular açısından Râzî'nin metafizik meselelere ilgisiyle İbn Sînâ'nın metafiziğinde işlenen konular karşılaştırılmış ve genel anlamda kelâm sistemi hakkında bir sonuca varılmıştır. Yazara göre, İbn Sînâ metafiziğinde Tanrı, varlığa ilişkin genel kavramlar, özel ilimlerin ilkeleri, nübüvvet ve ahiret konuları yer alırken, *Mebâhisu'l-Meşirkiyye*'de İbn Sînâ'nın teolojik meselelerinin

konuları dışındaki bütün konular yer almış, ancak özel ilimlerin ilkelerine dair kısımlara yer verilmemiştir. Yazar buradan hareketle şu sonuca varmıştır: “Tabii bilimler başlı başına bir amaç olarak kabul edilmediğinden Râzî kelâmının, metafiziğin bilimlerin ilkelerini koyan kısmına ihtiyacı kalmamıştır. (s. 315)” Yazar, bu bahsi bitirirken, doğa ve varlıkla ilgili meselelerin bir amaç olarak değil bir araç olarak kelimada yer bulduğunu savunmuştur (s. 315, ayrıca bk. s. 194). Bir kaç yerde paragraf aralarında geçen ve yazar tarafından önemsendiği anlaşılan bu iddia, delilleriyle birlikte toplu olarak ele alınmış olsaydı kelâm hakkında yapılabilecek bir tartışmaya zemin hazırlayabilirdi.

Genel olarak yazın usulü açısından değerlendirildiğinde; eserin İslam düşüncesi alanını çalışanlar için anlaşılır, ancak birçok görüşün birlikte ele alınmış olması dolayısıyla okuyucu açısından zahmetli bir yapısının olduğu görülür. Oldukça çok sayıda eser telif etmiş olan ve farklı eserlerde farklı görüşlere sahip olan Râzî'nin düşüncelerini, İbn Sinâ'ya yaptığı yorumu ve eleştiriyi birçok yönden araştırmanın zorluğu ortadadır. Bu zorluklara rağmen Eşref Altaş'ın bu eserinde bu zorluklar önemli oranda aşılmıştır.

Yunus CENGİZ

(Yard. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü)

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi

Cilt/Volume: 11 Sayı/Number: 1 Ocak – Haziran / January – June 2014

ISSN: 1304-5482

Bu dergi uluslararası EBSCO HOST Research Databases veri indeksi ve TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı tarafından taranmaktadır.

Sahibi / Owner

Milel ve Nihal Eğitim, Kültür ve Düşünce Platformu Derneği adına Şinasi Gündüz

Yazı İşleri Sorumlusu / Legal Representative

Yasin Aktay

Editör / Editor

Şinasi Gündüz

Editör Yrd. / Co-Editor

Cengiz Batuk

Hakan Olgun

Yayın Kurulu/ Editorial Board*

Alpaslan Açıkgeçenç, Ayaz Akkoyun, Yasin Aktay, Mahmut Aydın,
Cengiz Batuk, Şinasi Gündüz, İbrahim Kayan, Hakan Olgun, Necdet Subaşı,
Burhanettin Tatar

Danışma Kurulu/Advisory Board*

Baki Adam (Prof. Dr., AÜ); Mohd. Mumtaz Ali (Prof. International Islamic U. Malezya); Adnan Aslan (Prof.Dr., Süleyman Şah Ü.); Kemal Ataman (Doç.Dr., Uludağ Ü.); Mehmet Akif Aydın (Prof. Dr., Marmara Ü.); Yılmaz Can (Prof. Dr., OMÜ); Ahmet Çakır (Doç. Dr., OMÜ); Mehmet Çelik (Prof. Dr., Celal Bayar Ü.); Waleck S. Dalpour (Prof. University of Maine at Farmington); İsmail Engin (Dr., Berlin); Cemalettin Erdemci (Prof.Dr. YYÜ); Tahsin Görgün (Prof.Dr., 29 Mayıs Ü.); Ahmet Güç (Prof.Dr., Uludağ Ü.); Recep Gün (Doç. Dr., OMÜ); Ö. Faruk Harman (Prof.Dr., Mar.Ü.); Erica C.D. Hunter (Dr., Cambridge U.); Mehmet Katar (Prof. Dr., A.Ü.); Mahmut Kaya (Prof. Dr., İ.Ü.); Sadık Kılıç (Prof.Dr., Atatürk Ü.); Şevket Kotan (Y.Doç.Dr., İ.Ü.); İlhan Kutluer (Prof.Dr., Mar. Ü.); George F. McLean (Prof. Catholic Univ., Washington DC); Ahmet Yaşar Ocak (Prof. Dr., Hacettepe Ü.); Jon Oplinger (Prof. University of Maine at Farmington); Ömer Özsoy (Prof.Dr., Frankfurt U.); Roselie Helena de Souza Pereira (Mestre em Filofia-USP; UNICAMP Brasil); Ekrem Sarıkcıoğlu (Prof.Dr., SDÜ); Hüseyin Sarıoğlu (Prof.Dr., İÜ); Bobby S. Sayyid (Dr. Leeds U.); Mustafa Sinanoğlu (Prof.Dr., 29 Mayıs Ü.); Mahfuz Söylemez (Prof.Dr. İÜ); Necdet Subaşı (Y.Doç.Dr., DİB); Bülent Şenay (Prof.Dr., UÜ); İsmail Taşpınar (Prof.Dr. Mar.Ü.); C. Sadık Yaran (Prof.Dr., OMÜ); Ali Murat Yel (Prof.Dr., Fatih Ü.); Hüseyin Yılmaz (Doç.Dr., YYÜ); Ali İhsan Yitik (Prof. Dr., DEÜ)

* Soyadına göre alfabetik sıra / In alphabetical order

Kapak ve Sayfa Tasarımı / Cover & Page Design

İnan Avcı

Baskı / Publication

Ladin Ofset - İstanbul, Mart 2015

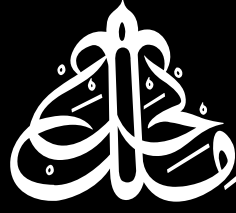
2.Mat. Sit. 3 NB 15 Topkapı İstanbul / İsmail Tüz 0212 501 24 18

Yönetim Yeri / Administration Place

Milel ve Nihal Eğitim, Kültür ve Düşünce Platformu Derneği
Fevzipaşa Cad. Şehit Mehmet Sarper Alus Sok. No: 5, K.: 3, Tel: (0212) 533 97 31 Fatih/İstanbul
www.milelvenihal.org e-posta: dergi@milelvenihal.org

Milel ve Nihal yılda iki sayı olarak altı ayda bir yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Milel ve Nihal'de yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayımlı dili Türkçe ve İngilizce'dir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları *Milel ve Nihal*'e ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınmaz. Yazıların yayımlanıp yayımlanmamasından yayın kurulu sorumludur.

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi

ISSN: 1304-5482

Cilt/Volume: 11 Sayı/Number: 1
Ocak – Haziran / January – June 2014